

Tim Knudsen og Jørgen Lerche Nielsen:

Uddannelsespolitikken og den marxistiske statsteori

Indledning

Gennem de senere år er der under etiketten "uddannelsesplanlægning" foregået en række reformer i uddannelsesadministrationen. Uanset om der er foregået en omstrukturering og centralisering af uddannelsesadministrationen, eller det har været indgreb i uddannelsesinstitutionernes og de uddannelsessøgendes forhold, så har processen været lanceret som "planlægning". Denne udvikling mod en stadig mere omfattende "uddannelsesplanlægning" vil fortsætte. Det er blevet ubestrideligt vigtigt at analysere den og forholde sig til den.

En del litteratur har da også allerede behandlet udviklingen i uddannelsessektoren, men der er næppe endnu noget bidrag, som analyserer denne udvikling på en både empirisk og teoretisk tilfredsstillende måde. Men alle i uddannelsessektoren har mærket udviklingen på deres krop, og også for hele samfundsudviklingen vil den have vældige konsekvenser i betragtning af, at vi lever i et land, hvor et relativt højt uddannelsesniveau har været en afgørende forudsætning for landets økonomiske placering i verden.

Analysen af den uddannelsespolitiske udvikling er imidlertid blevet bragt et godt stykke videre i en nylig udkommet bog, John Houman Sørensens "Dansk uddannelsespolitik - staten og klasserne".¹⁾

I sin bog udvælger Houman to områder - erhvervsuddannelserne og de videregående uddannelser - som han underkaster en nærmere analyse. Bogen giver navnlig et godt overblik over ændringerne for de højere uddannelsers vedkommende og tillige over omstruktureringerne af dele af statsapparatet. Bogen trækker de vigtige hovedtendenser op. Houman viser centraliseringen af beslutningsprocesserne og den dermed følgende beskæring af bl.a. universiteternes selvstændighed. Og vi ser, hvordan beslutningerne i stigende grad flyttes væk fra parlamentariske organer.

1) Bogen er kommet hos Munksgaard 1977 og indgår i forlagsts fortjenstfulde serie "Uddannelse og samfund".

Allerede disse undersøgelsesresultater er væsentlige, og der er yderligere en række værdifulde oplysninger at hente i bogen, bl.a. foretages en oversigtsmæssig god periodisering af den historiske udvikling i uddannelsesadministrationen.

Men samtidig er bogen også formet som et opgør med den kapitallogiske statsanalyse, som jo har præget dansk universitetsmarxisme. Også andre marxistiske statsteorier angribes. Og her begynder bogen at blive problematisk, og det synes som om forfatteren er ude i for mange ærinder på en gang.²⁾ På nogle punkter er hans statsteoretiske diskussion et udtryk for frem-skridt i forhold til kapitallogikerne, men på andre forekommer det, at dele af barnet - den marxistiske statsopfattelse - er røget ud med badevandet. Dermed bliver bogen kun delvis den dybdeborende analyse, som forfatteren lægger op til.

Bogen gør imidlertid ud fra sit emnes væsentlighed, sine kvaliteter og dens fornyede aktualisering af den marxistiske statsdiskussion et naturligt krav på en indgående behandling. Og da den kommer på et tidspunkt, hvor vilkårene for marxistisk universitetsarbejde er blevet vanskeligere, er det vigtigt især at påpege, hvor bogen virker som teoretisk tilbagegang. Derfor er denne artikel ikke en traditionel kort anmeldelse, men mere et forsøg på at tage tråden op, korrigere den lidt og forsøge at komme videre.

Hvad er det centrale i statsanalysen?

Houmans marxismeforståelse afviger - i hvert fald på det teoretisk-abstrakte plan - voldsomt fra den kapitallogiske opfattelse. Man kunne næsten sige, at Homan på det teoretisk-abstrakte plan negerer kapitallogikken. Men der er vel at mærke tendenser til total forkastelse af kapitallogikken. Dermed foretages en mekanisk negation, hvor kapitallogikkens teoretiske landvindinger går tabt. Hvad der burde være forsøgt var en dialektisk negation af kapitallogikken, forstået på den måde, at han skulle have distanceret sig fra kapitallogikkens negative sider, men til gengæld have indoptaget kapitallogikkens uomtvii-

2) Foruden sin ret vidtspændende - og derfor desværre også ofte ret overfladiske - teoretiske diskussion, kommer Homan også ind på den konkrete politik, der er blevet ført af eksempelvis socialdemokratiet, DKP og forskellige dele af den danske studenterbevægelse.

stelige fremskridt. Så kunne han have bidraget til den videre teoriudvikling.³⁾ Mens den kapitallogiske statsanalyse tager sigte på at forklare udviklingen, så vil Houman ikke blot forklare den, men forklare med sigte på forandring. Hermed distancerer han sig fra, hvad han kalder den "handlingslammende universitetsmarxisme", som udelukkende har bestemt uddannelsessystemets udvikling ud fra en ensidig økonomisk analyse, hvor alt fremstod som bestemt af kapitalens bevægelseslove. Konsekvensen af denne deterministiske opfattelse har ofte været, at det var nytteløst at arbejde politisk.

Houman vil gå en anden vej ved at tage udgangspunkt i den historiske materialisme. Han vil ikke blot inddrage den økonomiske udvikling, men også politiske og ideologiske momenter. Det er vigtigt for ham at pointere, at udviklingen bestandig formes i klassekampen på alle samfundets niveauer. Herved bliver det muligt at forlade kapitalens abstrakte logik og se på, hvordan denne logik sætter sig konkret igennem under den nuværende kapitalismes betingelser og formidlet af klassernes kamp.

Dette principielt rigtigt - men ambitiøse - ønske om at udfylde svælget mellem den abstrakte udledning af kapitalens logik og de konkrete samfundsmæssige fænomener medfører, at de forskellige klassekræfters styrke og subjektive opfattelser inddrages. Den konkrete statslige politik kan ikke forstås og forklares til bunds, uden at dette subjektive formidlingslag inddrages i analysen. Houman gør i et glimrende indledende kapitel rede for sine tanker på dette område. Han argumenterer meget overbevisende mod den ellers fremherskende mekaniske opfattelse, hvor der opereres med en ensidig påvirkning fra økonomi til politik, fra kapitalakkumulationens forløb til det statslige niveau. Ved at fjerne sig fra denne mekaniske betragtningsskema vil man bedre kunne forstå det spillerum, som klassekampen under givne objektive betingelser har. Generelt kan man for statens vedkommende tale om, at dette spillerum opstår på grund af en modsigelse i statens almindelige forudsætninger og funktioner. På den ene

3) På trods af at han i ord tager afstand fra den kapitallogiske analyse, kommer Houman sine steder til at ligge ganske tæt op ad kapitallogisk analysemetode, bl.a. ved at operere med begrebet "fælleskapital". Dette viser, at når det drejer sig om den konkrete analyse, har Houman svært ved at komme med alternativer.

side må staten økonomisk støtte/støtte sig til de økonomiske magthavere, kapitalistklassen. På den anden side er den borgerlige demokratiske stat afhængig af et vist minimum af almindelig loyalitet fra alle klasser, derfor må den statslige politik også sikres legitimering. Og det er disse modstridende hensyn til henholdsvis kapitalakkumulation og legitimation, der giver et spillerum for ikke kapitalistiske klasser og lags indflydelse på den statslige politik.

I sin iver for at være et handlingsorienteret alternativ til den kapitallogiske økonomisme går Houman imidlertid nok for vidt. Helt korrekt gør han formidlingen mellem økonomi og politik til det centrale i marxistisk statsteori, men i hans konkrete analyse går det ofte tabt, hvad det egentlig er, der skal formidles. I hans analyse af den politiske proces bliver "udviklingen af de politiske viljer til den afgørende forklaring og drivkraft." (s. 16, Houmans understregning). Hans analyse indsnævrer dermed statsteorien til at være et modsvar til den borgerlige politologi, og han reproducerer dermed det borgerlige skel mellem økonomisk og politisk videnskab. Samtidig - og det er det vigtigste - taber analysen i forklaringskraft, idet det forbliver dunkelt både, hvad det er for muligheder, udviklingen giver, og hvilke grænser, der er for de "politiske viljer". Følgen er, at Houmans statsopfattelse ofte forlader den marxistiske og glider over i en funktionalistisk orienteret, pluralistisk opfattelse. Allerede i det ellers gode indledningskapitel bliver han tve-tydig på dette punkt, idet det der ifølge forfatteren skulle bestemme politikken er "summen af opfattelserne" (s. 15). Uendelig vagt følger han til, at opfattelserne naturligvis ikke er uafhængige af den økonomiske struktur. Men dette afhængighedsforhold belyses ikke nærmere.

I den konkrete analyse får denne statsteoretiske uklarhed konsekvenser i form af glidninger fra den ene til den anden opfattelse. Mange steder ligger forfatteren imidlertid tæt på en opfattelse af magten som genstand for en konkurrence mellem grupper. Alle har i større eller mindre grad magt, og de indbyrdes relationer mellem de konkurrerende grupper forbliver uklare. Der foretages en simpel addering af opfattelserne til

den sum af opfattelser, der skulle bestemme politikken.⁴⁾

Når det i Houmans analyse af den politiske proces også bliver altafgørende, hvorledes de implicerede opfatter deres interesser,⁵⁾ så risikerer han meget let at svinge fra en objektivt funderet analyse over til en subjektivt farvet og subjektivt bestemt analyse, og forholdet til den historiske materialisme bliver højst problematisk.

Paradoksalt nok kommer Houman i denne sammenhæng til at ligge direkte i forlængelse af borgerlige teoretikere, som benægter, at der eksisterer en herskende klasse med overordnede fælles interesser. Ifølge denne opfattelse er magten i et borgerligt samfund spredt, fragmentarisk og opsplittet. Enhver har direkte eller gennem organiserede grupper - nogen magt og ingen har for megen magt. Balance og retfærdighed er så at sige indbygget i dette ligevægtssystem. Som eksempel på fremtrædende politologer, som tilhører denne retning vil vi nævne Robert Dahl, Almond & Verba, S.M. Lipset og H.D. Laswell.⁶⁾ Af danske politologer, der tilslutter sig denne opfattelse, kan nævnes Erik Rasmussen.⁷⁾ Den samme opfattelse kan findes hos en meget indfly-

4) Det forekommer overraskende, at Houman ud fra sit erklærede historisk-materialistiske udgangspunkt og sine referencer til Poulantzas kan bruge udtryk som "summen af opfattelserne". I flere af sine værker kritiserer Poulantzas med rette netop denne sprogbrug. I bogen Klassen im Kapitalismus heute, Berlin 1975, s. 152, kan man se Poulantzas tage afstand fra denne opfattelse.

5) Hos Houman fremgår det tydeligt, at de objektivt satte behov ikke har hans interesse. For ham bliver problemerne først relevante, når de fremføres af "bærerne", klassernes repræsentanter, som subjektive og oplevede krav. Jfr. Houman, s. 15.

6) Se f.eks. R. Dahl, Who governs? Democracy and Power in an American City, og sammes, The Concept of Power, Behavioral Science, 1957, s. 201-215, og sammes, A Critique of the Ruling Elite Model, The American Political Science Review, 1958, Almond og Verba, The Civic Culture - Political Attitudes and Democracy in Five Nations; Lipset, Political Man (findes også på norsk) og Laswell, Agenda for the Study of Political Elites, i D. Marwick (ed.), Political Decision-Makers, New York 1961. En præsentation af denne teoretiske retning findes hos Leif Lewin, Folket og eliteerne, Stockholm 1970 og en kritisk analyse fra forskellige marxistiske sider kan findes i Ralph Miliband, Statsmakten i det kapitalistiske samfund, Oslo 1970, bl.a. s. 10 ff og s. 32 ff, og i Nicos Poulantzas, Politisk makt och sociala klasser, Falköping 1970, bl.a. s. 300 ff og hos Hans I. Kleven, Den herskende klasse, Oslo 1976, bl.a. i bd. I, ss. 631-645.

7) Se Erik Rasmussen, Komparativ Politik, bd. 1 og 2, Kbh. 1971.

delsesrig embedsmand som Erik Ib Schmidt, hvem Houman i anden forbindelse ofte refererer til. På spørgsmålet om, hvorvidt den reelle magt i de vestlige samfund er koncentreret i et relativt begrænset antal store koncerner og firmaer ejet af og dirigeret af en lille del af befolkningen, svarer Schmidt:

"Svaret herpå er, så vidt jeg kan se, at den reelle magt i det moderne højtudviklede samfund simpelthen ikke er samlet noget enkelt sted ... Over for den privatkapitalistiske magtkoncentration, som givetvis er en vigtig faktor, man må regne med - omend man ikke skal overvurdere den - står ikke blot de officielle, folkevalgte statsorganer og bag dem stærke politiske partier. Men her til kommer de meget stærke og indflydelsesrige organisationer - især lønmodtagernes og landbrugernes - samt den ikke væsentlige faktor, forbrugerne repræsenterer. I enkelte lande - herunder et par meget store lande - må man yderligere tillægge militæret en selvstændig rolle som potentiel magtfaktor. I det liberale samfund baseret på privatkapitalisme som hovedprincip må man regne med, at alle disse magtfaktorer gør sig gældende og hver søger at påvirke det økonomiske forløb. Ordet "klassekamp" er en alt for forenklet beskrivelse af dette komplicerede spil af interesse modsætninger og meningsbrydninger, som udspilles lige så meget udenfor som indenfor de officielle politiske organer."⁸⁾

Men Houman - hvis udgangspunkt var erklæret historisk-materialistisk - giver sig endog ikke tilfreds med denne funktionalistiske pluralismeopfattelse. I sin bestæbelse på at udbygge denne opfattelse opererer han yderligere med begreber som "social kategori", "magtelite", "subelite" og "policy-makers". Foruden disse begreber, der - uden at Houman finder det værd at nævne - har deres udspring i vidt forskellige teoretiske retninger, inddrager Houman en række subjektivt vilkårlige fænomener og lader eksempelvis fremtrædende embedsmænd med deres specielle personlige kvaliteter og psykologiske træk få en alt for dominerende rolle. Som eksempler på selvkonstruerede begreber kan nævnes, at Houman opererer med politikere i "vægtklasse", med "den "tunge" statsmagtselites syn" på forskellige foreteelser og sluttelig lader "statsapparatets centrum" personificere ved Erik Ib Schmidt.⁹⁾

8) Citatet er fra en artikel fra 1968 - som ikke er medtaget hos Houman - om "Økonomisk planlægning, liberalisme og demokrati" offentliggjort i bogen Offentlig administration og planlægning, Gyldendal 1968, s. 121-122. Den citerede passage er særlig interessant, fordi den også er citeret i Erik Rasmussen, Komparativ Politik, bd. II, s. 310, hvor Rasmussen tilslutter sig opfattelsen.

9) Se Houman, s. 85, 96 og 97 samt flere andre steder i bogen.

I det følgende vil vi se nærmere på disse begreber i et forsøg på at bestemme deres status. Det begreb, som ligger nærmest Houmans historisk-materialistiske udgangspunkt er "social kategori". Houman har dette begreb fra Poulantzas. Men i sin anvendelse af begrebet er han ikke i overensstemmelse med sin inspirationskilde. F.eks. repræsenterer begrebet hos Houman enkelte professorer og topembedsmænd. Tillige bliver disse udvalgte grupper hos Houman en selvstændig social magtfaktor uden modifikationer. Men hos Poulantzas har begrebet en helt anden og bredere status.¹⁰⁾

Udover klasser, klassefraktioner og lag opererer Poulantzas med begrebet sociale kategorier. Ved fastlæggelsen af de tre førstnævnte begreber indgår først og fremmest økonomiske kriterier, men ifølge Poulantzas også politiske og ideologiske kriterier. Ved Poulantzas' bestemmelse af sociale kategorier tildeles de politiske og ideologiske kriterier derimod en dominerende rolle. Individuer som fungerer inden for statsapparaterne og individer, hvis opgave det er at producere ideologi sammenfatter Poulantzas under begrebet social kategori. Det fremgår heraf, at Houman benytter begrebet i en langt snævrere forstand, når han kun medtager professorer og topembedsmænd. Hos inspiratoren Poulantzas er der både statsansatte, som indgår i det administrative bureaukrati og intelligensen, hvis arbejde består i til staidighed at skabe den fremherskende ideologi i samfundet. På den ene side understreges det kraftigt, at de sociale kategorier ikke selv danner en selvstændig klasse.¹¹⁾ På den anden side er de sociale kategorier naturligvis heller ikke noget frit i luften svævende. De sociale kategorier indgår i forskellige klasser. Som eksempel kan nævnes, at topembedsmænd må henregnes til det

10) Vi vil henvise til artiklen "Om Samhällsklasser" i Zenit, nr. 34, 1973, s. 30-51, til Politisk makt og sociala klasser, bl.a. s. 84 ff og s.376 ff og til Klassen im Kapitalismus heute, s. 159 f.

11) Når borgerlige teoretikere opererer med et klassebegreb, sker der altid en udvanding netop i denne forbindelse. For eksempel er studenterbevægelsen efter 1968 i mangen en borgerlig analyse ophøjet til at danne en egen klasse. Det samme gør sig gældende for intellektuelle og for bureaukratiet som sådan. Som eksempel på en sådan begrebsforvirring kan nævnes Jørgen Dicks bog, Den herskende klasse.

egentlige borgerskab, mens den midterste og den laveste embedsmandsstab ifølge Poulantzas indgår i småborgerskabet.¹²⁾

Hvad er så egentlig ideen med at operere med begrebet social kategori?

Selv om medlemmerne af den sociale kategori fordeles på forskellige klasser og lag, så udviser de trods alt en egen enhed, der netop er bestemt af deres relation til statsapparatet. De har også vist sig at blive bærere af en egen ideologi. Poulantzas fremhæver som eksempel, hvorledes en social kategori undertiden kan tjene andre klassers eller klassefraktioners interesse end den klasse eller fraktion, hvori den sociale kategoris topled indgår. Poulantzas refererer til Marx' historiske påvisning af, hvorledes topleget i England tilhørte den jordejende klasse, men på trods heraf kom de ved overgangen til industrialismen til at tjene industriborgerskabets interesser. Tilsvarende kan - hvilket bl.a. Lenin har vist konkret i nogle analyser - den sociale kategori under ganske specifikke økonomiske, sociale og politiske konjunkturer endog forvandles til en virkelig social kraft, en egentlig magtfaktor i samfundet. Men skal noget sådant forstås, er det langt fra tilstrækkeligt at koncentrere sin analyse om den sociale kategori eller blot nogle udvalgte medlemmer af den, hvilket Houtan gør. Det er tværtimod nødvendigt at udvide analysefeltet, således at momenter, der bestemmer den økonomiske, sociale og politiske konjunktur, indtager en central plads i undersøgelsen.

Det er den moderne kapitalistiske stats tiltagende relative autonomi, der ifølge Poulantzas gør det muligt for den sociale kategori, som på den ene eller anden måde virker inden for statsapparaterne, at få en egen social og politisk rolle.

12) Vi ville foretrække at operere med et mere entydigt begreb end Poulantzas, der under småborgerskabet medtager både det gamle og det nye småborgerskab. Når økonomiske kriterier ved en sådan bestemmelse bør have forrang, bør man på den ene side udsondre det egentlige småborgerskab, hvis agenter tager direkte del i produktion og omsætning. Det gælder såvel mindre landbrugere, fiskere, små butiksdrivende og selvstændige håndværksmestre. Fælles for alle disse er, at de selv er tvunget til at tage del i arbejdet og enten ikke eller kun i mindre grad er afhængig af fremmed arbejdskraft. På den anden side har vi så det "nye småborgerskab", hvis økonomiske funktion er helt forskellig fra det egentlige småborgerskab. Derfor er det mere præcist at bruge begrebet mellemlag om denne gruppe. Dette mellemlag indbefatter bl.a. de midterste og laveste led af de statsansatte og intelligensen.

I kapitel 2 under præsentationen af den strukturalistiske skole, som Poulantzas jo tilhører, er Houman også kort inde på begreber som klasse, lag, fraktioner og sociale kategorier. Under omtalen af sociale kategorier, følger han Poulantzas ved at påpege, at sådanne sociale kategorier opviser en egen enhed, men Houman gør sig skyld i en beklagelig forenkling, når han fejlagtigt citerer Poulantzas for videre at skrive - "og derved kan de så fungere som virkelige sociale kræfter." (Houman, s. 27). Som fremhævet af os er det kun under ganske specifikke økonomiske, sociale og politiske konjunkturer, at denne mulighed opstår. En af Houmans alvorligste fejl ligger imidlertid efter vor mening i, at han overser dette og følgelig tildeler den sociale kategori denne rolle som selvstændig social kraft under alle omstændigheder. Hvad der gør det endnu værre er, at Houman i sin egentlige analyse ikke arbejder med en fuldgældig social kategori, men erstatter dette med enkelte agenter inden for den sociale kategori, såsom enkelte professorer og topembedsmænd. Derved må analysen blive uhyre vilkårlig og subjektiv.

Mens begrebet social kategori er marxistisk, der - rigtigt anvendt - på en positiv måde kan indgå som en videreudbygning af de grundlæggende begreber klasse, fraktion og lag, så forholder det sig anderledes med begreberne magtelite og subelite, som Houman også gør flittigt brug af. Eliteteorierne, som har en fremtrædende plads inden for den moderne politologi, er opstået som eksplicit kritik af den marxistiske teori om politikken.¹³⁾ Udgangspunktet har været at udarbejde en opfattelse af politisk magt, som radikalt skulle skille sig fra den marxistiske.

Hos elite-teoretikerne opdeles samfundet i en lille, eksklusiv, almægtig elite og en stor masse, som er underordnet denne elite. Personerne i denne elite ses som suveræne beslutningstagere. Hos nogle teoretikere ses eliten som et sammensvejet hele. Hos andre teoretikere opereres med flere konkurrerende eliter, dog uden at deres indbyrdes relationer nærmere bestemmes.

13) Dette påviser Poulantzas i Politisk makt och sociala klasser, s. 369.

Et fællestræk ved elite-teoretikerne er, at de ser den herskende klasse som en nødvendighed i alle samfund.¹⁴⁾ Således står ingen af "elitisterne" på den historiske materialismes grund. Grundopfattelsen er idealistisk, påpeger Kleven, idet han siger:

"De tager ikke udgangspunkt i produktionsforholdene, men i rene overbygningsfænomener eller i en eklektisk "synthese" af materielle og ideelle faktorer."¹⁵⁾

Ifølge de klassiske elitister som Mosca, Pareto og Michels havde elitens magt baggrund i dens organisatoriske evner eller dybtliggende psykologiske forhold. I modsætning hertil bestemmer Wright Mills eliterne ud fra de positioner, de indtager i en række af samfundets nøgleinstitutioner. Det gælder for "elitisterne" som helhed, at de

"op mod den materialistiske klassekampsteori - som finder den grundlæggende årsag til klassekonflikterne i samfundsøkonomiske forhold - stiller politiske fortolkninger (interpretasjoner). De ser ikke forbindelser mellem politik og klassestruktur i de samfundsøkonomiske formationer, hvor politikken er det afløede og ikke det primære."¹⁶⁾

I modsætning til den marxistiske teori ser elitisterne den politiske og ikke den økonomiske udvikling som drivkraft, og det er følgelig de politiske grupperinger, som står i centrum for deres opmærksomhed.

Kan man da slet ikke bruge elite-begrebet? Jo, men forudsætningen er, at man udgår fra en klasse-analyse, og at relationen mellem klassebegrebet og elitebegrebet er klargjort. Men

14) Se Poulantzas, op.cit., s. 369-375 og Kleven, Den herskende klasse, bd.1, se 567-644. Kleven skriver bl.a.: "... elite og lignende betegnelser bruges i stedet som modsætning til den marxistiske term "herskende klasse". Begrebet elite skal angiveligt afløse det "forældede" marxistiske klassebegreb". (Kleven, s. 569).

Wright Mills er dog en "elitist" af en noget anderledes karat end de ældre "elitister". Mills var ikke ahistorisk og i sin bog Magteliten foretog han en konkret, empirisk analyse af det amerikanske klassesamfund i efterkrigstiden. I denne analyse placerer Mills sig godt nok som "elitist", men på en helt anden kritisk, materialistisk måde. Det samme gælder egentlig Housman, hvis analyse er et konkret, empirisk studie af det danske uddannelsessystem inden for en afgrænset periode. At han så ofte tenderer mod det idealistiske i sin ubundne placering af magteliten kommer vi ind på andetsteds.

15) Kleven, ibid., s. 575.

16) Kleven, ibid., s. 575, forfatterens understregninger.

klassebegrebet har primat. Eksempelvis er begrebet herskende klasse uundværligt og centralt, mens elite-begrebet kan undværes.¹⁷⁾

Den historisk materialistiske analyse må tage udgangspunkt i økonomiens primat i forhold til politikken. I denne sammenhæng understreger Kleven, at:

"de vigtigste beslutninger for hele samfundet træffes af den økonomiske elite. I den borgerlige elite-teori betragtes derimod de forskellige former for elite som ligeværdige og selvstændige, snart har den politiske elite størst betydning, snart den økonomiske, snart den militære o.s.v."

Og Kleven fortsætter:

"For det andet lægger vi i modsætning til den borgerlige tænkning stor vægt på at udforske, hvordan, gennem hvilke mekanismer den økonomiske elite påvirker den politiske elite."¹⁸⁾

Hvor brugen af begrebet "magtelite" uden en tilstrækkelig præcisering af begrebets status allerede er et vist videnskabeligt tilbageskridt, så er der dog tale om et langt mere endtydigt bidrag til forvirring og teoretisk opløsning, når Houman går over til det moderne politologiske begreb "policy-makers". Ved benyttelsen af et sådant amerikaniseret begreb kan læseren kun få associationer i retning af en forståelse af disse "policy-makers" som nogle særligt udvalgte individer, der i egentligste forstand "laver politik". Hvad mere er: Et sådant begreb giver ikke mulighed for at se nogle grundlæggende hindringer for arten af denne "policy-making". Igennem brugen af dette begreb har Houman for alvor forladt den historiske materialisme og har bevæget sig helt ud i voluntarismen.

Oprindeligt var det forfatterens intention at analysere forholdet mellem økonomi og politik. Ved anvendelsen af begreber som "policy-makers" umuliggøres en begribelse af de økonomiske aspekter og deres videre samfundsmæssige konsekvenser. Tilbage står kun den "politiske scene", hvor økonomi og sociale forhold i heldigste fald indgår som en vag og ubestemmelig kontekst inden for systemteoriene. I øvrige tilfælde er hele opmærksomheden

17) Som eksempler på forfattere, som forsøger at anvende elitebegrebet i en supplerende differentiering af klassebegrebet kan nævnes Ralph Miliband og Hans Kleven i deres allerede anførte værker.

18) Kleven, ibid.

helliget de bedste "policy-makers" og deres individuelle evne til at manipulere med deres modspillere!

På sin egen mærkelige måde viser Houman også tendenser til at løbe den voluntariske line ud ved at konstruere en række ikke tidligere sete begreber såsom "politikere i vægtklasse" og den "tunge statsmagtselite". Det er den konservative politiker Erik Ninn-Hansen, som kan smigre sig med at blive tituleret "politiker i vægtklasse". Hvad den nærmere baggrund herfor ellers er, og hvilke konsekvenser en sådan politikertypes handlinger ellers får, besvares iøvrigt ikke af Houman. Begrebet den "tunge statsmagtselite" bruges flere steder i analysen og dækker for Houman over arbejdsgruppen bag PP I. Den virkelig "tunge elite" bør næsten nævnes: Departementschef Eigil Jørgensen, statsministeriet, departementschef Kurt Hansen, Det økonomiske Sekretariat, afdelingschef Vagn Rud Nielsen, boligministeriet (Landsplanudvalget) og departementschef Erik Ib Schmidt, finansministeriet, som var formand. Centrum for dette "magttyngdepunkt" placerer Houman endelig i finansministeriets budgetoverslagskontor. (Houman, s. 91).

Det store problem i Houmans undersøgelse er, at han ikke redegør for, hvordan den økonomiske struktur, økonomisk udvikling og de økonomiske magthaveres beslutninger sætter rammer om og krav til statsapparatets funktioner. Hans opgør med den objektivistiske analyse og hans sving over mod en subjektivt farvet "vilje-analyse" giver plads for en "magt-elites" fritstående "policy-making". Vi vil ikke hævde, at dette er et konsekvent problem for Houman - Houman er mindst af alt konsekvent - men hvis Houmans arbejde danner skole, vil det nemt føre til en reel afsked med den marxistiske statsteori. En historisk materialistisk statsanalyse må både udlede den økonomiske udviklings "nødvendigheder" og muligheder som abstrakte tendensudsagn og samtidig undersøge de konkrete historiske omstændigheder for disse udviklingskravs modsætningsfyldte gennemslag. Og det er ikke nok at tilslutte sig disse strenge krav i generelle erklæringer, det afgørende og vanskelige for os alle er at leve op til dette krav i en konkret analyse.

Udviklingen i uddannelsesadministrationen

I Houmans undersøgelse tabes det samlede perspektiv ofte i forfatterens spændende og velskrevne sonderinger i uddannelsesadministrationens udvikling. Der fornemmes en vis optagethed hos forfatteren over for detaljer og intriger i det taktiske spil om uddannelsespolitikken. Houman har selv været en livlig deltager i dette spil som medlem af socialdemokratiets uddannelsesudvalg, formand for DSF, studenterrådsmedlem ved Århus Universitet og medlem af interimstyret ved AUC 1973-1976.

I sin bog gennemgår Houman et omfattende kildemateriale, der belyser ændringerne inden for politikken vedrørende de højere uddannelser. Samtidig redegøres der for omstruktureringerne i uddannelsesadministrationen. Som allerede nævnt er det disse elementer i bogen, der gør den virkelig læseværdig. Samtidig belyser bogen også, men i mindre grad, udviklingen i lønarbejderklassens uddannelser fra 1945 til i dag.

I 1950'erne drejede debatten sig imidlertid i høj grad om lærlingeuddannelserne, specialarbejderuddannelser, forlængelse af undervisningspligten med et 3. skoleår etc., mens debatten om de videregående uddannelser først tog til i 60'erne. Som følge af at undersøgelsen er centreret om de "politiske viljer" får vi imidlertid ikke megen forståelse af, hvorfor den objektive udvikling sætter problemerne på dagsordenen på denne måde og i denne rækkefølge. Forfatteren foretager meget få udblik til den generelle samfundsmæssige situation, hvorfor det er påkrævet, at læseren selv har den almindelige historiske udvikling som paratviden.

Men vi ser, at debatten om lærlingeuddannelserne var præget af en statslig forsigtighed med hensyn til indgreb, ja lige frem "interventionsskræk". Og "erhvervslivet" var i høj grad præget af små virksomheder og en ultra-liberal ideologi. Resultatet var, at den fornyelse af arbejdsmarkedsuddannelserne, som presede sig på i 50'erne ikke blev gennemført. Det virker her rimeligt, når Houman hævder, at en af grundene til de videregående uddannelsers voldsomme ekspansion i 60'erne er, at man fortsatte med at køre videre med forældede og lidet attraktive lærlingeuddannelser, hvortil tilgangen faldt.

Omkring 1960 skifter debatten om uddannelsespolitikken

over til især at dreje sig om gymnasieskolen og de videregående uddannelser. Det virker lidt fattigt, at en undersøgelse, der angiveligt skulle være historisk materialistisk, ikke binder dette skift sammen med det konjunkturskift, der indtræder o. 1958. Til gengæld giver bogen så et godt indblik i, hvordan der lige fra Administrationsudvalget af 1960 (A 60) kan spores en konfliktfyldt udviklingsproces mod en samlet og centraliseret arbejdskraftsforsyningspolitik.

Denne udviklingsproces tager yderligere fart i slutningen af 60'erne og begyndelsen af 70'erne. Også her kunne man ønske at få processen sat klarere i relation til den almindelige samfundsudvikling og specielt til de lurende krisetendenser, der især fra recessionen 1967-1968 ligger i form af strukturel skævrækning i økonomien.

Men PP I-arbejdet, der starter november 1968, markerer et vendepunkt i uddannelsespolitikken. Fra o. 1970, da PP I er ved at være færdig, anslås temaerne om besparelser, adgangsregulering, studietidsforkortelse og øget privatsektororientering i uddannelsesdebatten med stadig større kraft. Umiddelbart har dette vendepunkt sin baggrund i de stigende offentlige udgifter og i en stadig mere åbenbar modsigelse mellem arbejdspladsstrukturen og kvalifikationsstrukturen. Men hvordan forklarer nu Houman dette vendepunkt i sit forsøg på at foretage en uddybende analyse?

For Houman er denne udvikling primært resultatet af en kamp mellem Planlægningsrådet for de højere uddannelser (PLR) og statsapparatets "magttyngdepunkt", hvor Erik Ib Schmidt skulle være primus motor. Houman følger PLR's arbejde op gennem 60'erne. PLR's uddannelsespolitiske opfattelse kommer til udtryk i følgende citat:

"Det er en gammel erfaring, at der er en nær sammenhæng mellem god uddannelse og høj levestandard - selv om andre vilkår selvsagt også spiller ind og betinger levestandarden ... (de internationale) undersøgelser har alle bekræftet, at en bedre uddannelse af arbejdskraften, en generel højnelse af undervisningsstandarden og en større indsats for forsknings- og udviklingsarbejde er nogle af de væsentligste faktorer bag den hurtige økonomiske fremgang i de førende industriland. En fortsat forøgelse af den samlede investering i uddannelse og forskning synes at være den afgørende forudsætning for at fastholde den høje vækstrate i landenes økonomi."¹⁹⁾

19) Her efter Houman, s. 82.

Vi ser, at PLR opfattede uddannelse som investering, der skulle medvirke til fortsat at sikre en høj vækstrate. PLR lægger således vægt på uddannelsernes positive samfundsøkonomiske konsekvenser. Denne ekspansionistiske linie faldt i tråd med en demokratiseringsideologi, hvilket kommer til udtryk i følgende citat:

"Det er et væsentligt motiv for hele udbygningen af de højere uddannelsers kapacitet, at alle kvalificerede unge skal have adgang til at skaffe sig en uddannelse, og at økonomiske skranker ikke må hindre, at alle evner kan komme til fuld udfoldelse og anvendelse. Der er her et sammenfald mellem den enkeltes og samfundets interesser."²⁰⁾

Men da PP I-arbejdet starter ser vi for første gang, at en anden opfattelse af uddannelsespolitikken træder i forgrunden. Uddannelsen ses nu som en omkostning, ikke primært som en investering. Og samtidig tales der nu langt mere om, hvad erhvervslivet har behov for. Og der tales om nødvendigheden af at planlægge i langt højere grad. Herved aktualiseres en konflikt mellem opfattelserne af uddannelsespolitikken, som ender med PLR's nederlag o. 1970.

Det mærkelige er, at Houman tillægger PLR en god forståelse af behovet for at tage hensyn til arbejdsmarkedets efterspørgsel. Det skal også have været PLR's inderste opfattelse, at man kunne tilpasse sig arbejdsmarkedet gennem realistiske prognoser, men at PLR mod bedre viden og ud fra snævre ekspansionistiske hensyn ikke ville udarbejde prognoser. Houman skriver om PLR:

"... man har med munden flere gange bekendt sig til arbejdsmarkedsprognoser m.v., men man har af hjertet ønsket dem ad h. til, fordi sådanne ville kunne have forhindret omfattende dele af det ekspansionsprogram, som PLR-sekretariatet ønskede. Konkrete, kvalitativt gennemarbejdede arbejdsmarkedsprognoser, som PLR-sekretariatet med garanti havde kunnet præstere, blev ikke produceret i denne periode, fordi arbejdsmarkedsprognoser har en konservativ bias. Og fordi man ikke eksplicit kan tillade sig fra PLR-sekretariatets side at gå ind for den udvidelse af humaniora ved universiteterne, som skaber den materielle basis for gymnasiets ekspansion, som man ikke kan være sikker på politikerne kan acceptere, men som PLR-sekretariatet anser for progressiv ...

20) Jfr. s.st.

Kunsten for disse begavede planlæggere har bl.a. bestået i at holde kæft om konsekvenser, som de med sikkerhed har kunnet se ..." (Houman, s. 92 f, Houmans understregninger).

Vi ser her, hvor fixeret Houman kan være af taktiske spekulationer. Og analysen får et helt postulativt, spekulativt præg og er endimensinalt centreret om de konspiratoriske, subjektive viljer, mens det væsentlige, nemlig hvilke samfundsmæssige behov og grænser, der betinger PLR's politik og nederlag træder i baggrunden. Houman beskriver PLR's nederlag som en elitegruppes nederlag til en konkurrerende elitegruppe.

"I processen med udformningen af P-planen kom PLR-sekretariatet imidlertid i "menneskehænder", hvad angår det at tage hensynet til arbejdsmarkedsudsigterne og til "samfundsøkonomien" alvorligt. Og samtidig skulle man spille sammen med folk, der hvad angår planlægningsbevidsthed og evne til at overskue sammenhængende konsekvenser såvel af fremherskende udviklingstendenser som af egentlige politikker, var PLR-sekretariatets ligemænd." (Houman, s. 93).

Houmans subjektivistiske tendens skærpes yderligere i den efterfølgende analyse, hvor han lader personen Erik Ib Schmidt egenhændigt personificere "statsapparatets centrum".²¹⁾ Og det er dette centrums subjektive holdning, som nu slår igennem i form af en ny uddannelsespolitisk linie.

Men spørgsmålet er nu, om ikke Houman gør både PLR og Erik Ib Schmidt for vidtskuende og udspekulerede, således at Houmans bog får et mere dramatisk indhold gennem konflikten mellem disse to poler? Havde de mon denne dybe forståelse af udviklingen, som Houman tillægger dem?

Ja, for PLR-folkenes vedkommende forekommer det i alt fald inkonsistent, at Houman som allerede nævnt har tillagt PLR-sekretariatet en dyb prognostisk indsigt, når Houman andre steder gang på gang taler om umuligheden af at foretage prognoser i et kapitalistisk samfund. (f.eks. s. 99). Og det er karakteristisk for Houmans spekulative og vilje-centrerede analyseform, at han for Erik Ib Schmidts vedkommende tillægger denne en åre-

21) Houman distancerer sig godt nok fra sig selv ved at kalde denne identifikation af Erik Ib Schmidt med statsapparatets centrum for en "udskejlse". Det væsentlige for os er imidlertid, at Houman har nødig at foretage den slags personificerende forenklinger, og at han derefter sætter dette personificerede centrums holdninger i centrum for undersøgelsen.

lang modvilje mod PLR-politikken. Op til 1967 - 1968 havde Schmidt ifølge Houman blot stiltiende affundet sig med PLR's politik:

"I hvert fald havde statsapparatets centrum, hvis man laver den "udskejlse" at personificere det med Erik Ib Schmidt, accepteret PLR-sekretariatets fremherskende "social-demand-modellens" ideologi lige fra ca. 1960 op til ca. 1967, hvorefter det må konstateres, at PLR's anbefalinger ikke helt bliver fulgt op - med det resultat, at ideologien begynder at halte." (Houman, s. 97, Houmans understregninger).

Læg mærke til, at Houman pointerer, at Erik Ib Schmidt har accepteret PLR-linien, underforstået han har egentlig haft en anden mening! Men nu - 1967-1968 - falder hammeren!

"... de "tunge drenge" i finansministeriet siger til PLR-sekretariatet, at nu kan de godt holde op med deres flippede anvendelse af "social-demand"-metoden (som hverken PLR-sekretariatet selv og ej heller P-plansgruppen tror på - andet end som ideologisk sløringsmiddel) og erkende, at nu gælder det "manpower-approach-modellen" i praksis." (Houman, s. 94, Houmans understregninger).

Ifølge Houman er der ingen, der har troet på "social-demand"-modellen, andet end som ideologisk sløringsmiddel. Erik Ib Schmidt har endda været en latent modstander. Men hvem var det så egentlig, der introducerede "social-demand"-metoden i Danmark? Houman har overset, at det såmænd var ingen ringere end Erik Ib Schmidt himself. Han var i slutningen af 50'erne den fremmeste talsmand for ideologien om uddannelse som en samfundsnyttig og vækstfremmende foranstaltning.²²⁾ Derfor forekommer det os langt mere sandsynligt, at Erik Ib Schmidt med den smidighed, som kendetegner mangan en topembedsmand, har været først med hensyn til at introducere de skiftende uddannelsespolitiske linier, og at han fra begyndelsen af 70'erne lægger sig stadig tættere op ad "man-power-approachen", d.v.s. en uddannelsespolitik tilpasset efter erhvervslivets efterspørgsel af arbejdskraft. Men at Erik Ib Schmidt skulle have været tilhænger af denne linie hele vejen gennem 60'erne er overhovedet ikke godtgjort af Houman, og det modsiges af Schmidts egne udsagn fra denne periode.

Det mest problematiske ved Houmans analyse er imidlertid ikke, at han er postulatorisk, men at han overhovedet trækker den ind i problemstillinger, der ligner det som traditionelle

21) Se Schmidts artikel i Nationaløkonomisk Tidsskrift, bd. 97, årg. 1959, ss. 298-308.

historikere arbejder med. Hermed forflygtes det der skulle være Houmans hovedproblemstilling: Nemlig at forklare den uddannelsespolitiske udvikling ud fra den samfundsmæssige udvikling og påvise muligheder for at ændre den.

For så vidt angår 70'erne påviser Houman værdifuldt, at der på uddannelsesadministrationens område er sket dybtgående reformer. Uddannelsesadministrationen er blevet centraliseret og de højere læreanstalters relative autonomi er blevet reduceret.

Denne proces har bl.a. medført, at med tiden har de enkelte erhverv og aftagergrupper mistet direkte personel indflydelse på uddannelsernes udformning og administration. Tidligere blev nogle uddannelser administreret af de ministerier, der iøvrigt varetog de pågældende erhvervs og områders interesser. F.eks. tog landbrugsministeriet sig af Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole og socialministeriet havde de uddannelser under sig, som leverede arbejdskraft til dets ressortområde. Igennem dette system var den økonomiske forpligtelse lagt over på staten, hvorimod indretning og styring af de pågældende uddannelser stadig foregik i snæver forbindelse med de enkelte aftagergruppers specifikke interesser.

Forandringsprocessen har imidlertid medført, at en række uddannelser nu ikke længere administreres af de respektive fagministerier, men er samlet i undervisningsministeriet. Hermed - påpeger Houman - er de organisatoriske og administrative forudsætninger for etableringen af et egentligt sammenhængende uddannelsessystem skabt. Muligheden for reguleringen af et sådant system relativt uafhængigt af de mest snævre og kortsigtede specialinteresser skulle også være skabt igennem disse forvaltningsmæssige ændringer. M.a.o. er denne udvikling et led i øgningen af statens relative autonomi og af dens planlægningskapacitet.

Men når nu en række erhverv og aftagergrupper har fået en mindre direkte personel kontakt til uddannelsesadministrationen opstår problemet, hvordan man skal påvise kapitalens påvirkning af uddannelsespolitikken.

Problemet om statsapparatet og de personelle kontakter

En følge af Houmans tendenser i retning af eliteteori og hans forsømmelse af den objektive udvikling er, at han ikke rigt-

tig får påvist, hvordan økonomiens skærpede modsigelser øver et stadigt pres på statsapparatet. Resultatet er, at man kan få det indtryk, at uddannelsespolitikken mest af alt er resultatet af et frit i luften svævende inderligt ønske hos Erik Ib Schmidt om at føre en politik til gavn for "fælleskapitalens langsigtede interesse".

Houman får med andre ord ikke gjort meget ved at analysere statsapparatets strukturelle betingelser, men han kan ikke af den grund være berettiget til at drage den konklusion, at erhvervslivet uden den direkte personelle repræsentation har mistet magt.²²⁾ Netop Houmans egen person- og elitefixering får ham til at drage den konklusion. Selv om erhvervsorganisationerne kun har en beskednen repræsentation i Det centrale Uddannelsesråd, så standser de økonomiske magthaveres indflydelse jo langt fra ved deres personrepræsentation. Det afgørende er herredømmet over det økonomiske liv, som uundgåeligt også må præge CUR. Og skulle CUR's flertal - meget mod forventning - nå frem til forslag, som ikke i hovedsagen tilfredsstiller kapitalejerne, så vil disse forslag ingen muligheder have uden en bred folkelig mobilisering.

I øvrigt kan man rejse det spørgsmål, om det ikke netop er et helt isoleret fænomen, at den direkte erhvervsrepræsentation er nedsat i uddannelsessektoren, og om det ikke er sandsynligt, at den vil blive fuldt og helt reetableret på et højere og mere centraliseret niveau, når den igangværende omstrukturering af uddannelsessektoren er bragt længere frem?²³⁾ Hvis vi f.eks. ser på arbejdsmarkedsuddannelserne, så er det jo sådan, at selv om EFG-systemet og opbygningen af tekniske skoler betyder en vis statsliggørelse og en fjernelse af en del af oplæringen fra arbejdspladserne, og der på denne måde er væltet udgifter over på staten, samtidig med at der er skabt muligheder for bredere og bedre uddannelser, så har "erhvervene" på disse områder bevaret en endda meget tæt og detailleret indflydelse på uddannelsesområdet. Det har bl.a. kunnet ses meget tydeligt i forbindelse

22) Jfr. også længere fremme i denne artikel.

23) De igangværende brydninger i CUR kunne måske i alt fald tolkes som tegn på, at CUR i sin nuværende form ikke får så lang levetid. Den nuværende situation er under alle omstændigheder klart ustabil.

med Marianne Kjær-sagen fra Århus.²⁴⁾

Atter viser det sig således som et problem, at Houman analyserer et statsligt delområde uden at komme ind på den samfundsmæssige kontekst mere end perifert og ret indforstået.

De statsteoretiske varianter

Principielt har Houman den opfattelse, at en teori om den kapitalistiske stat er en nødvendig forudsætning for en forståelse af f.eks. uddannelsespolitikens udvikling. Her tilslutter vi os uforbeholdent Houman. Men problemet er nu, at marxistisk statsteori findes i forskellige varianter. Den internationale, marxistiske diskussion om statens rolle er blevet stadig mere intens gennem 60'erne og 70'erne. Især efter 1968 har diskussionen også været intens i Danmark. Meget er gennem denne diskussion blevet afklaret. Men meget mangler endnu. Ikke bare fordi teoretisk arbejde må være en kontinuert proces, hvis ikke det skal stivne i dogmatik, men også fordi det fortrinsvis er visse dele af den internationale statsdiskussion, der har været inddraget i den danske statsdebat. Det er fortrinsvis den kapitallogiske statsdiskussion ("stinkap") og i mindre omfang den strukturalistiske skole, der har været i centrum, mens de øvrige varianter kun i mindre grad har været på dagsordenen. Der er derfor fortsat et stort behov for et overblik over hele diskussionen og for at komme videre i en afklaringsproces. Houman har det åbne udgangspunkt, som vi helt kan tilslutte os, at han ikke vil holde sig rigtigt inden for en bestemt skole. Han vil prøve at hente elementer fra forskellige skoler.

Den store vanskelighed er imidlertid, at der er dybe teoretiske forskelle og uenigheder mellem de statsteoretiske varianter. Den statsteoretiske uafklarethed har sin historiske baggrund i det forhold, at mens statens økonomiske funktioner øgedes voldsomt i 30'erne, 40'erne og 50'erne, så var klimaet for marxistisk forskning generelt ringe. I det meste af verden lagde fascisme, varm og kold krig store hindringer for al marxi-

24) Marianne Kjær, fællesfagslærer ved Århus Tekniske Skole, blev fyret i december 1976. Begrundelsen var ifølge skolens direktør, at hun "ikke i tilstrækkelig grad havde taget hensyn til erhvervslivets krav". Denne politiske fyring viser tydeligt, hvor stor indflydelse erhvervsrepræsentanterne har.

stisk arbejde. Og i den socialistiske verden lagde dogmatisme en dæmper på teoriudviklingen.²⁵⁾

Med afspændingen fra slutningen af 50'erne lettedes mulighederne i øst og vest for en frugtbarere teoriudvikling. Og den moderne kapitalistiske stat stod naturligt i centrum som forskningsobjekt.

Teoriudviklingen stod dog fortsat over for store vanskeligheder. Det var et afgørende problem, at de elementer til en statsteori, som kan hentes i den ældre marxistiske tradition, først og fremmest behandler statens repressive funktioner. Disse fragmenter slår ikke til, når det drejer sig om at nærme sig den moderne stats dybtgående indgreb og helt fortættede modsigelsesfyldthed.

En anden årsag til den marxistiske statsteoris vedvarende problemer er, at de historiske forudsætninger og betingelserne for det teoretiske arbejde varierede fra land til land. Det er således ikke urimeligt, når Homan udskiller en angelsaksisk skole, en hovedsageligt fransk strukturalistisk skole, og en vesttysk "kapitallogisk" statsinterventionisme-variant ("Stinkap"). Hertil kommer som en selvstændig variant, teorien om den statsmonopolistiske kapitalisme ("StaMoKap" eller SMK-teori), som er den variant, der er udviklet i den tætteste forbindelse med den kommunistiske verdensbevægelse. Men i forbindelse med denne variant er der nok grund til at præcisere nogle forhold, som ofte glemmes, og som også Homan har glemt. For det første er SMK-teorien ikke en speciel statsteori, men et forsøg på at udvikle en teori om hele den nutidige kapitalisme. Naturligvis er den moderne stats funktioner et centralt delemne i denne teori. Men SMK-teoriens force og særpræg er i udpræget grad, at den anlægger et totalitetsperspektiv på den moderne kapitalisme. Til gengæld kan man navnlig i ældre SMK-teori risikere at måtte nøjes med nogle meget grove rids af statens rolle.

For det andet kan SMK-teorien deles op i en række undervarianter. Bl.a. kan nationale variationer være et kriterium for en underopdeling. Man kan f.eks. tale om en russisk, østtysk,

25) Se Paul Boccara, Zum Staatsmonopolistischen Kapitalismus i Sozialistische Politik, nr. 11, juni 1971, s. 12, hvor Boccara påviser, at den stalinske teoridannelse var et tilbageskridt i forhold til den leninske opfattelse.

finsk og fransk undervariant og selv om teksterne ofte er affattet på et generaliserende niveau, så skinner det tit igennem, at teorierne er dannet med baggrund i nationale erfaringer og ud fra de enkelte staters særtræk. For russiske og østtyske værkers vedkommende er studieobjekterne ofte den amerikanske respektive vesttyske kapitalisme.

Det kan formentligt allerede ses, at den internationale marxistiske diskussion om staten er meget omfattende, fyldt med nuancer og inden for de enkelte varianter, f.eks. SMK-varianten, er der et meget bredt spektrum af analyser. Det er altså en vanskelig opgave at få overblik over den internationale statsteoretiske litteratur endsiige afgøre, hvor de mest holdbare teoretiske positioner findes. Dertil kommer, at de forskellige varianter ofte anvender begrebsapparater, der ikke er nemme at forholde til hinanden. Og ikke mindst er der nogle fundamentale uenigheder dem imellem i deres tolkning af den historiske materialisme. Eksempelvis lægger SMK-teorien stor vægt på produktivkræfternes udvikling, mens strukturalisterne sætter klassekampen i centrum. Endelig tolker "kapitallogikerne" udviklingen i værdikategorier, hvor kapitalen som "processerende værdi" spiller hovedrollen, mens produktivkræfternes stofflige udvikling og klassekampen spiller en helt perifer rolle.

Det synes at ligge i Houmans holdning, at det videre arbejde med statsteorien må forudsætte en vis åbenhed overfor alle varianter og måske nå frem til synteser. Hvis det er Houmans holdning kan vi erklære os enige. Til gengæld kan vi ikke acceptere den måde han praktiserer denne holdning. Hans statsteoretiske diskussion er i alt for høj grad overfladisk og letfærdig.

Houmans fremgangsmåde er følgende: I starten af sin bog præsenterer han de fire statsteoretiske hovedvarianter. Senere i bogen prøver han så at vurdere disse teoretiske varianter forklaringskraft i lyset af den - som allerede nævnt - på mange måder problematiske historiske analyse, som han foretager m.h.t. uddannelsespolitikens udvikling. Houmans fremgangsmåde indbyder på et par punkter til kritik. Der er for det første spørgsmålet om man i en lille bog som Houmans kan nå at præsentere den internationale marxistiske statsdiskussion på en dækkende og afbalanceret måde. For det andet er det et spørgsmål, hvor meget det siger om de pågældende statsteoretiske varianter, hvis Houman

ikke kan få Erik Ib Schmidts gøren og laden til at falde i hak med statsteorien - for nu at formulere det lidt tilspidset. Vi mener, at Houman på begge punkter falder igennem.

Hvad angår præsentationen af de statsteoretiske varianter, så må den efter vor opfattelse siges at være for kortfattet. Den nøgterne balance i præsentationen mangler også, idet et par af teorierne virkelig introduceres, lægges frem for læseren, mens han særlig, hvad angår teorien om den statsmonopolistiske kapitalisme, har svært ved at holde introduktion, kritisk vurdering og direkte tilbagevisning for sig. En dækkende - ikke fordrejet - introduktion burde ifølge hans egen intention lægges frem først i bogen og så på et senere tidspunkt kunne han komme med kritiske vurderinger baseret på hans analyseresultater.

At dette også har været forfatterens hensigt ses i kapitel 6, hvor han vender tilbage til statsteoriene efter den empiriske undersøgelse. I kap. 6 gennemgås dog kun 2 af de 4 teorier, SMK-teorien, som hurtigt fejles til siden, og den kapitallogiske opfattelse, som han mere grundigt prøver at tilbagevise.

Den kapitallogiske statsteori "tilbageviser" Houman ved at se tilbage på en række situationer, hvor "fælleskapitalistiske" interesser ifølge Houman tilsagde reformer, men hvor disse reformer som følge af klassefraktioners modstand og ideologiske efterslæb ikke blev virkeliggjort. F.eks. mener Houman, at det "fælleskapitalistiske" rationelle allerede o. 1960 tilsagde, at CUR blev skabt - altså næsten 15 år før CUR blev skabt - men at institutionelle og ideologiske forhold stillede sig i vejen. Muligvis har Houman ret, det vanskelige er bare at bringe sådanne hypoteser videre fra det rent spekulative og postulatoriske. Det forekommer derfor også helt urimeligt, at han på baggrund af sådanne spekulationer fører et meget voldsomt angreb mod kapitallogikken. Vi mener ikke, at angrebet mod økonomismen ikke er godt, men man skal bare passe på ikke helt at smide kapitallogikken over bord. Rent bortset fra at Houman også her er inkonsistent, for hvor han i ord lægger voldsom afstand til kapitallogikken, så er han i sin konkrete analyse alligevel præget af den, bl.a. når han opererer med begrebet "fælleskapital".

I øvrigt kunne de spekulative overvejelser omkring, hvorfor CUR ikke kom o. 1960 nok gøres mindre spidsfindige, hvis Houman i højere grad havde knyttet undersøgelsen sammen med ma-

kro-planet. En sådan bredere samfundsmæssig analyse kunne vel fremhæve, at de økonomiske og politiske modsætninger var så af-dæmpede o. 1960, som de ikke har været det hverken før eller siden i danmarkshistorien. Den økonomiske vækst kalkede simpelthen de langsigtede problemer til, modsætningerne var ikke skærpede i den grad, at gennemførelsen af en udvidelse af den statslige planlægningskapacitet kunne finde sted. Og hvis også Houman havde været opmærksom på, at dansk kapitalisme har nogle historiske og strukturelle særtræk, hvoraf kan nævnes en stor udenrigshandel, moderate virksomhedsstørrelser, en behersket industrialiseringsproces og kun meget lidt tradition for statslig planlægning, så ville hans analyse have fået flere dimensioner med.

Er tilbagevisningen af den kapitallogiske stinkap-teori præget af lidet overbevisende postulatoriske spekulationer, så afviser Houman dog SMK-teorien på en endnu mere kritisabel måde. Grunden til at SMK-teorien affejes som ubrugelig til analyse inden for uddannelsessektoren er, at teoriens tese om arbejdsgiverrepræsentanternes stadig større fremtrængen og dominans i de statslige organer modbevises af den faktiske danske udvikling i uddannelsessektoren. Til dette kan fremføres en hel del. a) Beskrivelsen af SMK-teorien er forkert. b) Houmans empiriske konstatering af en faldende arbejdsgiverrepræsentation er diskutabel. c) Og navnlig er de teoretiske konsekvenser Houman lader sin diskutabile empiriske konstatering få og den mærkeligt tolkning han har af den helt urimelige.

ad a) Den forkerte beskrivelse af SMK-teorien: Houman viser jo egentlig selv, at det værk af bl.a. Paul Boccara, som er hans hovedkilde til viden om SMK-teorien, afviser, at det væsentlige i forholdet mellem stat og monopoler skulle være en personel overlappning eller sammensmeltning. Det væsentlige er, at staten af verdensmarkedskonkurrencen presses til at støtte de økonomisk tungtvejende, ekspansive og konkurrencekræftige monopoler, som er forrest i den teknisk-videnskabelige udvikling af produktivkræfterne. Den personelle overlappning regnes for et symptom, ikke et væsenstræk i moderne SMK-teori. Houman skriver således også: "Boccara afviser nemlig mere vulgære tolkninger i retning af en sammensmeltning, person- eller et herre-knægt-forhold mellem monopoler og stat." (Houman, s. 30. Houmans understregning). Dette helt korrekte udsagn har Houman imidlertid

nødig at se væk fra, når han længere fremme i bogen for alvor går i gang med sin nedgøring af SMK-teorien. Ustandselig henviser han til, at det ikke altid er nemt at få øje på arbejdsgivernes personelle repræsentation i uddannelsesadministrationen. Side 55 siger han, at han på ingen måde kan se "nogen storindustriel eller monopolkapitalistisk sammenrotning" og på side 110 taler han om "hvor farligt det er at identificere kapitalens interesser og magt i staten ved hjælp af dens personelle og organisatoriske tilstedeværelse og deltagelse i råd, styrelser osv. (som STAMOKAP-teorien tenderer imod)." (Houmans understregning). Ja, men hvem er det egentlig der i sine analyser er så fixeret af spørgsmålet om personrepræsentation? Med større ret kunne Houman skyde på sig selv (jfr. tidligere) eller Ralph Milibands angelsaksiske variant, som han imidlertid helt glemmer at diskutere.

I et nyt, omfattende og meget kvalificeret værk af det norske kommunistpartis næstformand Hans Kleven fremlægges netop en opfattelse, der er helt modsat den karikatur, som Houman har fremlagt.²⁶⁾ Et sted i 3-binds værket "Den herskende klasse" tager Kleven problemet om direkte personsammenfald op. Han spørger, om fraværet af en sådan personalunion mellem monopoler og stat betyder, at storborgerskabet mister politisk indflydelse. Og han svarer, at spørgsmålet om dette personsammenfald er af underordnet betydning. Se blot følgende: En fransk borgerlig teoretiker Lhomme har i en undersøgelse fundet ud af, at i en periode mindskedes statsapparatets rekruttering fra borgerskabet. Og Kleven bemærker:

"Denne sikkert ubestridelige, men underordnede kendsgerning er for Lhomme bevis for en væsentlig beskæring i storborgerskabets magt! For Lhomme og mange andre er storborgerskabets politiske magtudøvelse identisk og synonymt med dets direkte, umiddelbare ledelse af statsapparatet. Ophører denne umiddelbare kontakt, bl.a. p.g.a. den øgede arbejdsdeling i det borgerlige samfund, da "mister" storborgerskabet magten i statsapparatet. Som vi snart skal se, er dette et skoleeksempel på, hvordan mange vestlige sociologer og historikere håndterer magtproblematikken."²⁷⁾

26) Klevens allerede anførte værk.

27) Kleven bd. 1, s. 522.

Efter en yderligere, uddybende analyse siger Kleven:

"Den konkrete personalunion mellem erhvervsorganisationerne og statsapparatet er mange steder et vigtigt element i det system for herredømme som eksisterer i de udviklede kapitalistiske lande. Men det er som sagt ikke hovedelementet i dette system. Ofte kan det til og med være en fordel for storborgerskabet, at statens topfunktioner besættes af folk, som har en "neutral" biografi i denne henseende. Hovedelementet er det system af vekselsidige forbindelser og forhold mellem staten på den ene side og monopolerne på den anden side ..."28)

Disse citater, der er hentet fra et værk på flere tusinde sider, hvor de uddybes, går stik imod den karikatur af SMK-teorien, som Houman har haft nødig at fremmale. De viser netop, at det for den marxistiske statsteori ikke er noget hovedspørgsmål om den herskende klasse er repræsenteret i statsapparatet eller ej.

ad b) og c) Spørgsmålet om den herskende klasses øgede eller faldende repræsentation: Når vi nu går nøjere ind på diskussionen af den herskende klasses repræsentation i statsapparatet, skulle det altså fremgå, at det ikke er fordi vi her finder det afgørende punkt i den marxistiske statsteori, men fordi vi mener Houman bærer sig letfærdigt ad på dette punkt. Som tidligere nævnt finder vi det diskutabelt, om man skal regne med en faldende arbejdsgiverrepræsentation i uddannelsessektoren. Men det er nok også værd at fastholde, at hvis vi vender os mod statsapparatet i bredere forstand, så ser vi, hvordan kontakterne mellem arbejdsgiverorganisationer og statsapparatet bestandig udbygges. Eksempelvis er Industrirådet i stigende grad repræsenteret i statslige organer. Industrirådet var i 1921 repræsenteret i 3 organer, i 1951 var det oppe på at være med i 57 organer, i 1961 nåede rådet de 80 organer og i 1976 var tallet 93.²⁹⁾ Og går vi til udlandet ses den samme hovedtendens. Skal Miliband fremhæves for noget positivt, så må det da netop være for hans meget omfattende dokumentation af det stadig tættere personelle kontaktnet mellem storvirksomheder og staten. Med rette kan

28) Kleven Bd. 3, s. 207.

29) Jfr. Anker Brink Lund, "Industrirådets relationer til det politiske apparat" i Økonomi og politik, nr. 2, 1974, s. 154 og Peter Helby, "Monopol og stat (3) - Træk af dansk kapitalisme" i Spartakus nr. 3, januar 1977, s. 16. Den sidstnævnte artikel udgør sammen med artiklerne "monopol og stat" 1 og 2 i Spartakus nr. 1 og nr. 2 i efteråret 1976 en glimrende præsentation af teorien om den statsmonopolistiske kapitalisme.

Miliband konkludere sit omfattende materiale med følgende passage:

"Tydeligvis er det en gal opfattelse, at forretningsfolk ikke er direkte indblandet i regeringen og administrationen (og også i folkevalgte nationalforsamlinger). De er med i stadig større grad efter som staten bliver stærkere engageret i det økonomiske liv. Overalt hvor staten "griber ind", finder man forretningsfolk som påvirker, og til og med afgør, hvordan denne form for indgreb skal være, og de står usædvanligt stærkt i forhold til andre grupper."³⁰⁾

Også Poulantzas er af den opfattelse, at dette tætte personelle kontaktnet har fået en stigende udstrækning og betydning i den moderne kapitalisme sammenlignet med tidligere faser af kapitalismens udvikling.³¹⁾ Det synes faktisk at være en temmelig nåbløs sag, når Houman gør så meget ud af, at erhvervslivets kontakt med uddannelsessektoren i Danmark skulle være blevet mindre. Selv om det skulle være rigtigt, kan det da slet ikke være rimeligt, at Houman bruger det som udgangspunkt for et generelt angreb på SMK-teorien, såvel som andre teoretiske retninger.

Men hvilke betingelser mangler Houman yderligere at opfylde for at kunne drage teoretiske konklusioner af et tilfældigt materiale, fra en tilfældig sektor i en tilfældig periode i et tilfældigt land? Naturligvis bl.a. at undersøge og redegøre for dette lands historiske og strukturelle særtræk og diskutere hvilke modifikationer landets særtræk betyder for den generelle model af kapitalismen, som teorien arbejder med. Denne opgave forsømmes ikke bare af Houman, men af mange andre, og det er så meget desto mere beklageligt, som meget kunne tyde på, at dansk kapitalisme med sit beskedne indenlandske marked, fraværet af basisindustrier, den beherskede industrialisering, de mange små og mellemstore virksomheder, staten, der er tilbageholdende med planlægning og selektiv strukturpolitik osv., har en karakter, der afviger ret markant fra de kapitalismemodeller, der mere eller mindre eksplicit ligger bag de internationale marxistiske analyseforsøg. Undersøgelsen og diskussionen af dansk kapitalisme som et element i den internationale kapitalisme med sine særlige træk hører til tidens mere påtrængende videnskabelige opgaver.

30) Miliband allerede anførte værk, s. 68 f.

31) Se Poulantzas, Klassen im Kapitalismus heute, s. 160.

Afslutning

Denne artikel har været en udførlig kritik af John Homan Sørensens nye bog. Vi kan ikke undgå at konkludere, at bogen synes at savne teoretisk gehalt. Men dette er så langt fra sagt for at afskrække nogen fra at læse bogen. Vi betragter den som et modigt forsøg på at bryde med den lammende kapitallogiske dogmatisme og et godt bidrag til en historisk oversigt over en væsentlig politisk problematiks udvikling. Inden for denne problematik har vi faktisk svært ved at se analyser, der skulle være bedre end Houmans på nuværende tidspunkt. Hvad vi har ønsket er at bidrage til en styrkelse af forståelsen af den statsteoretiske problematik. Vi ønsker at beholde de positive landvindinger som det danske statsteoretiske arbejde i de senere år trods alt har gjort. Vi ønsker også at udbrede forståelsen af kapitallogikkens begrænsninger. Men ikke på en måde, så vi risikerer et tilbagefald til den borgerlige politologi. Vi har tidligere set bratte om-sving i den statsteoretiske diskussion, som ikke var ubetinget gavnlige. Eksempelvis medførte kapitallogikkens introduktion i Danmark i begyndelsen af 70'erne, at mange helt og uden forbehold kastede de strukturalistiske bidrag på møddingen, hvorfra så mange nu har travlt med at rode dem frem igen. Hos Homan kan man tilsvarende finde en skadelig tendens til kassation af kapitallogikken og SMK-teorien, som kunne udvikle sig til en statsfixeret og egnelig ateoretisk praxisisme.

Lad os gøre os klart, at statsteoretisk arbejde er omfattende og komplekst arbejde, som ikke kan forventes at lykkes uden en langvarig og tålmodig indsats.